

טרנספר נאובססיה

יוסף הלר

Benny Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-1999*, New York: Alfred A. Knopf, 1999, 751 pp.

לפנינו ספר מסכם ראשון על הסכסוך הציוני-הערבי מראשיתו ועד בחירת אהוד ברק לראשות ממשלת ישראל, מפרי עטו של בני מוריס. מוריס עסק בעבר בלידתה של בעיית הפליטים הערבים בשנים 1947-1949 ובמלחמות הגבול של ישראל בשנים 1949-1956. שני מחקרים אלה ציידו אותו בכלים והקנו לו יכולת להתמודד עם הנושא הקשה והמקיף של הסכסוך הציוני-הערבי מראשיתו אולי טוב יותר מאשר כל חוקר אחר, שכן מדובר בשתי סוגיות פורמטיוויות להבנת בעיות היסוד של הסכסוך. בספרו על בעיית הפליטים טען מוריס במידה רבה של שכנוע כי הטרנספר של ערביי פלסטין/ארץ-ישראל בוצע כתוצאה מהדינמיקה של מלחמת 1948, ללא תכנית אב מסודרת שהוכנה מראש. ובספרו על מלחמות הגבול הצביע על ההסלמה הסרת התועלת שגרמה 'מדיניות הדרדור' של משה דיין, שפעל לשכנוע את בן-גוריון לצאת למלחמת סואץ, בעוד שמשו שרת מנהל קרב מאסף נגד השניים.

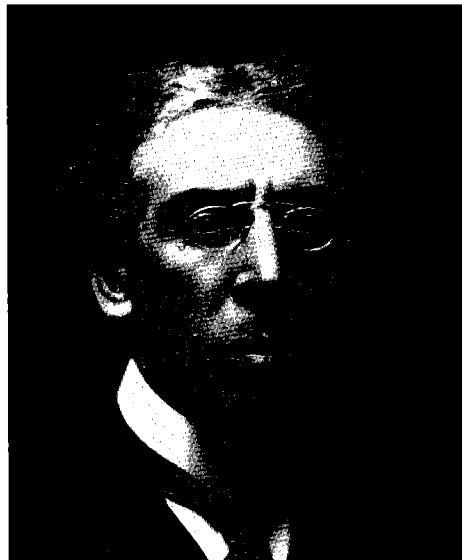
בספר המסכם שלפנינו נותרו התזות של מוריס בעיניו. הוא לא העמידן מחדש למבחן אף על פי שהפעם נדרש לראות את שלבי הסכסוך בהקשרים רחבים יותר.

את הביקורת על ספר זה יש להתחיל מנקודת המוצא המתודולוגית של מוריס, המוצגת בעמוד

הראשון של ספרו, כלומר מן ההנחה כי נושא הספר דורש התמקדות ב'מרכיבים המרכזיים' של הסכסוך, שהם לדעת מוריס תחומי המדיניות והביטחון ואין בלתם כביכול. ברם הוא לא הסתפק בכך וקבע מיד כי הוא דוחה את הכלל 'אין מדיניות חוץ יש רק מדיניות פנים'. הדבר אכן משתקף בספר מראשיתו ועד סופו, אולם למרבה הצער הוא גורם לצמצום הדיון במקום שדרושה הרחבתו. מוריס סבור שגישתו היא היא הנכונה, מכיוון שהיא מובילה להתמקדות ב'מאורעות גרעין, בתהליכים ובעיות', אלא שבפועל הוא נדרש בכורח המאורעות לא אחת, בייחוד לאחר עלייתו של בגין לשלטון בשנת 1977, להסברים מתחום מדיניות הפנים על פי הפרמטרים של שמאל-ימין. ללמדך שא-פריורית לא תיתכן הדיכוטומיה שעליה הצהיר, שהרי כאשר מדובר בסכסוך אתני אין ספק שמחלוקות פנימיות משפיעות לא רק באורח טקטי אלא גם על האסטרטגיה של עיצוב הסכסוך, ובמחלוקות אלה באים לידי ביטוי הזיכרון הקולקטיבי ומיתוסים לאומיים, הלובשים צורה ופושטים צורה ללא הרף. יתרה מזאת, לאמתו של דבר מוריס נמנע באופן שיטתי מלעסוק במעורבות המעצמות, ומדיניות החוץ היא לשיטתו רק המדיניות הקונקרטית העוסקת בערבים. והרי עובדה בלתי מעוררת היא שהמעצמות היו שותפות במידה זו או אחרת ליצירתו של הסכסוך ולקצבו, הן לפני קום המדינה והן לאחר מכן. הכרכים המפורטים של מסמכי מחלקת המדינה האמריקנית מאז 1948 ועד שנות השישים גדושים בחומר על הניסיונות החוזרים ונשנים של ארצות-הברית לתווך בסכסוך, למשל בשאלת הפליטים הערבים ובתכניות של ג'ונסטון לחלוקת המים האזורית.

א

תחילה יש לדון במדיניות הפנים. רק התעלמות מן המחלוקת בין ימין לשמאל בציונות כגורם מהותי בהתפתחות הסכסוך הציוני-הערבי יכולה להסביר את נטייתו של המחבר לדבר על בן-גוריון ועל ז'בוטינסקי בהעלם אחד (עמ' 456 למשל). לא הרי זה כהרי זה. אין להשוות את

ישראל זנגוויל
1926-1864

מולידתן (אצ"ל ולח"י). והיא הנותנת גם בשאלה הערבית: תנועות אלו נקטו את המדיניות הקיצונית ביותר כלפי הערבים (ראו פרשת דיר יאסין). פתרון הטרנסספר איננו לקוח מבית מדרשו של בן-גוריון, אלא מבית מדרשם של ישראל זנגוויל והתנועה הרוויזיוניסטית ושלוחותיה. אולם ז'בוטינסקי וכמוהו בגין היו זהירים בעניין זה. ז'בוטינסקי גטה לכך רק בסוף ימיו, והשתדל ליצור רושם אמביוולנטי כדי לא להזיק לשמה הטוב של הציונות. בן-גוריון לעומת זאת העמיד את רעיון צבירת הכוח במוקד השקפת עולמו ובמוקד עשייתו האופרטיבית, ולא את הטרנסספר. הוא נתפס לרעיון הטרנסספר רק בעקבות ועדת פיל. הוא הכיר אמנם את פרשת הטרנסספר היווני-התורכי, אך סבר שיש לכך נגיעה דווקא לצורך בטרנסספר של יהודים מהגולה לארץ. כל עוד נראה היה לו שיש מקום בארץ הן ליהודים והן לערבים לא חשב על טרנסספר של ערבים, גם לא בשעה שהיה צורך להעלות בדחיפות רבה יהודים מאירופה.

במובן זה היה בן-גוריון תלמידו ושותפו של וייצמן; הוא סבר כמוהו כי הבעיה המרכזית של הציונות היא היעדר תשתית ומסה של יהודים בארץ. הציונות תעמוד למבחן קיומי ביכולתה ליצור תשתית כזאת במקביל להכרעה בגורל הארץ. לפיכך אזכורי הטרנסספר בספרות הציונית ובדיניהם של מקבלי החלטות, ככל שמרתק לקראם ולקבצם, מישראל זנגוויל ואילך (ואפשר עוד להקדימם), אין להם משקל של ממש כל עוד אינם חלק ממשנתם הפרוגרמטית של האבות המייסדים או מצע העומד לדיון במוקדי קבלת החלטות ולדיון עם גורמי חוץ. ולכן, לא בן-גוריון ולא וייצמן ראויים שיידונו אותם ברותחין, כיוון שהטרנסספר לא היה חלק ממשנתם הפרוגרמטית ואף לא ניסו להופכה לכזאת בשום מקרה, גם לא בעקבות ועדת פיל

תפיסותיו הכוחניות של ז'בוטינסקי לאלו של בן-גוריון. בן-גוריון היה חסיד של אסכולת צבירת הכוח, מבחינה דמוגרפית, כלכלית וביטחונית, בכפוף לכללי המשחק המדיני של המערכת הבין-לאומית (להוציא מלחמת סואץ ב-1956). ואילו ז'בוטינסקי הניח הכול על קלף אחד: המשטר הקולוניאליסטי, כלומר הוא סבר כי כל המפעל הציוני יתממש רק בחסות כוחה הצבאי של האימפריה הבריטית, שהייתה לה, לפי הנחתו השגויה, זהות אינטרסים עם התנועה הציונית. כגודל הציפיות כן היה גודל האכזבה, וזו הביאה ללידתן של תנועות פארא-מיליטריסטיות קיצוניות עוד יותר מהתנועה הרוויזיוניסטית

ב

למחקר של מקורות הסכסוך דרושה הבחנה חדה בין מקבלי החלטות, הנושאים באחריות המתחייבת ממנהיגות ממוסדת, לבין אלו הנמצאים בשולי העשייה המדינית. אין ספק שמוריס איתר את האדם הקובע מבחינת התפתחותו של הסכסוך: דוד בן-גוריון, אך הוא לא גילה אמפתיה לא להשקפת עולמו ולא לשיטותיו המדיניות ותלה בו אחריות מדינית ומוסרית בלעדית ל'חטא הקדמון': הטרנספר ויצירת בעיית הפליטים. אמפתיה זו דרושה לא כמטרה בפני עצמה, אלא לשם הבנת מדיניותו כלפי הערבים, שנבעה מייאוש הנורא מהגולה ('שרפנו את כל הגשרים', כדבריו למומחה הפיתוח הבריטי סר ג'ון הופסימפסון בשנת 1930). אולם גם מדיניותו בעניין הערבים לא הייתה מונוליתית לכל אורך חייו, ותהיה זו טעות להניח שראה מלכתחילה בהתמודדות עם הערבים משחק-סכום-אפס. אין ספק שחשוב במיוחד לבדוק את עמדתו מאז שהחל לכהן כמקבל החלטות מרכזי בתנועה הציונית, בשנת 1933. אמנם הוא הודה עוד בשנת 1919 כי 'תהום' רובצת בין היהודים לערבים, אך ברמה האופרטיבית ניסה למצוא פתרון, ונואש מכך רק כתוצאה מהמרד הערבי של 1936. חבל לכן שמוריס לא הן בשיחותיו של בן-גוריון עם מנהיגים ערבים ערב המרד הערבי ובהצעתו משנת 1936 להשתלבות בפדרציה ערבית, גם אם אלה הסתיימו בלא כלום וגם אם טקטיקה ואסטרטגיה שימשו בהם בערבוביה. אין ספק שמוריס איתר גם את שנת המפתח להבנת הקוד הבן-גוריוני, שנת 1937. אולם לא הטרנספר עמד במוקד קוד זה, כשם שהטרנספר לא עמד במוקדה של הצעת הפתרון של ועדת פיל, אלא החלוקה, והצעת הטרנספר הייתה רק תוצר לוואי שלה. עובדה היא שבן-גוריון לא

(ראה להן). והנה מה שלא התגלה לו למוריס בעת כתיבת ספרו הראשון נתגלה לו עתה: כבר הרצל היה מולידו של רעיון הטרנספר! הציטטה שהוא מביא מיומנו משנת 1895 לא די שלא נאמרה בהקשר ערבי, אלא היא נאמרה בראשית דרכו הציונית ומדובר בהגיגים המעידים על כך שהיכרותו עם המזרח התיכון (או האימפריה העות'מאנית) הייתה שטחית ביותר. אמנם נזכר הטרנספר, אבל ההבחנה היא כלכלית, בין עניים לעשירים, ולא אתנית. יתרה מזאת, היא למעשה מבוססת על ידי אמירה בוגרת יותר, כשנתיים מאוחר יותר, במכתב לעיתונאי והסופר האנגלי סידני ויטמן: 'רכישת הקרקעות הנחוצות ייעשו באורח חפשי לחלוטין. לא ייתכן מצב שמישהו "ינושל"'.¹ זאת ועוד, אין טעם לייחס להרצל התעלמות מהערבים בשעה שעדיין לא הכריע אם הפתרון לבעיית היהודים יוגשם בארץ-ישראל, וטען כי אם הסולטאן התורכי לא יקבל את הצעתו להסדר כספי של חובות ממלכתו ילכו להם היהודים למקום אחר. יתרה מזאת, באותה שעה לא היוו הערבים גורם ייחודי באימפריה העות'מאנית. בימי הרצל עמדה על הפרק שאלת עצם קיומה של האימפריה העות'מאנית, שהערבים היו אורחיה הנאמנים. הרצל לא ערער בשום מקום על מעמדם הפוליטי שלא עמד כלל לדיון, ולכן אין גם לייחס לו רצון לנשל אותם, שכן מעולם לא ראה אותם, וודאי לא הגדירם כאויב. עם זאת מובן שאין לבנות את השקפתו של הרצל בעניין הערבים רק על סמך התמונה האידיאלית ששרטט ב'אלטנוילנד' בדבר הברכה הצפויה להם מהמפעל הציוני, תמונה אשר השפיעה על דורות של אבות הציונות.

1 תיאודור הרצל, עניין היהודים: ספרי יומן, א, יוני 1895-אוקטובר 1898, נוסח עברי: יוסף ונקרט, ירושלים תשנ"ח, עמ' 119, 459.

טרנסספר. תמוה, אגב, שמוריס מייחס לציונים את העלאת רעיון הטרנסספר בפני ועדת פיל אף על פי שאין לכך תיעוד בכתובים.

כעבור כחמישה חדשים נוספים שוב שרטט בן-גוריון הצעת חלוקה משלו. היא התבססה על תכנית פיל, בתיקונים קטנים. אך כללה גם תביעה לדרום הארץ, שאמור היה להימסר על פי תכנית פיל למדינה הערבית. בן-גוריון הציע שהדרום יהפוך לשטח מנדטורי שחציו, כ-8-9 מיליון דונם, יהיה מיועד להתיישבות יהודית, על פי צ'רטר מממשלת המנדט, ושבחציו האחר תורשה עלייה לפי יכולת הקליטה הכלכלית. לשון אחר, בן-גוריון תלה שוב את תכניות ה'התפשטות' שלו³ בהסכמת ממשלת בריטניה, שתבטיח לעצמה בחווה עם המדינה היהודית את ה'אינטרסים החיוניים שלה'.⁴ הוא פקפק 'מאד מאד' אם ניתן יהיה לספח את דרום הארץ למדינה היהודית, לכן הציע המשך המנדט על שטח זה.⁵

תכנית חדשה זו נותרה ביומנו של בן-גוריון; הוא לא העלה אותה לפני השלטון הבריטי, ואף לא בפני חברי מפלגתו או בפני הנהלת הסוכנות. תכנית זו אמורה הייתה לגשר על הפער בין החלום לבין המציאות. אולם דא עקא שבאותו חודש עצמו נסוגה ממשלת נוויל צ'מברלין מתכנית פיל. לסיכום, בן-גוריון לא עסק סתם בתמרון מתמיד בין טקטיקה לאסטרטגיה. בתור מקבל ההחלטות הבכיר הוא היטלטל בין שלושת קודקודיו של מצב קריטי: המרד הערבי, מצבה של יהדות אירופה לנוכח

העמיד את הטרנסספר - אלא את החלוקה - על סדר יומה הראשי של התנועה הציונית בקונגרס הציוני העשרים או בוועידת 'האיחוד העולמי' בקיץ אותה שנה. הטרנסספר, שמוריס מתלונן, ובצדק, שהושמט מהפרוטוקול הרשמי של הקונגרס היה רק תוצר לוואי של החלוקה, ואין להפוך את סדר הדברים, כפי שמוכיח דוח ועדת פיל עצמו. כי זאת לדעת: את סדר העדיפויות קבע השלטון הבריטי, והציונים יכלו רק ללכת בעקבותיו. מוריס החמיץ לצערי אירוע מכונן בביוגרפיה של בן-גוריון: מיד כשנודע לו כי החבר המרכזי בוועדה, פרופ' רג'ינלד קופלנד, הציע לחיים וייצמן הצעת חלוקה, נתפס בן-גוריון לרעיון החלוקה כרעיון אופרטיבי מוביל שאין בלתו. תמוה שנעלמה ממוריס הצעת החלוקה שלו שקדמה לזו של ועדת פיל בחמישה חודשים, ושכללה כ-45 אחוז משטח הארץ (לא כולל מחוזות עכו ועזה שהושארו להכרעה עתידית).²

בן-גוריון לא הותיר את ההצעה בינו לבין עצמו, אלא הביאה בשלמותה בפני מרכז מפא"י, מה שמעיד על רצינותה לפחות מצדו. על פי תכנית זו אמור היה שטחה של המדינה היהודית להגיע ל-10.3 מיליון דונם, ולמדינה הערבית אמורים היו להינתן 12.5 מיליון דונם (מחוזות עכו ועזה - 1.9 מיליון דונם). אמנם גם בתחומים אלו ישבו 394,000 ערבים לעומת 313,000 יהודים, אך בן-גוריון ניסה לבטל את הרוב הערבי על ידי הוצאת תושבי הערים יפו ורמלה (90,000) ממפתו. בכל מקרה אין בתכנית זו שום אזכור של טרנסספר. כעבור חמישה חודשים התפרסמה כאמור תכנית פיל, שהקצתה ליהודים פחות ממחצית ממה שביקש בן-גוריון, אך דובר בה על

2 התכנית פורסמה לפני חצי יובל שנים בזיכרונותיו של בן-גוריון, ראו: ד' בן-גוריון, זכרונות, ד, 1937, תל-אביב תשל"ו, עמ' 60-64.

3 ראו מכתבו לבנו עמוס מ-5 באוקטובר 1937. מובא בהשמות: ד' בן-גוריון, מכתבים אל פולה ואל הילדים, תל-אביב תשכ"ח, עמ' 210-213, ובשלמות: אלפיים: כתבי-עת רב-תחומי לעיון, הגות וספרות, 14, תל-אביב תשנ"ו, עמ' 182-192.

4 בן-גוריון (לעיל, הערה 2), עמ' 456-457.

5 שם, עמ' 463.

בן־גוריון למד להצניע את חלומותיו מתקופת מלחמת העולם הראשונה בדבר גבולות טבעיים (הליטאני, המדבר הסורי וואדי אלעריש), וכמו וייצמן הבין שלאחר קביעת גבולות המנדט יש לאמץ אמות מידה של פוליטיקה ראליסטית, כפי שאמר לאחר פרסום הספר הלבן ב־1939, יש ניגוד בציונות בין רצון לבין יכולת.⁶

ג

כדי להשתחרר מהתפיסה של המחבר, הרואה בבן־גוריון את הגרוע שבין המנהיגים הציונים, כלומר כמי שגרם יותר מכל מנהיג ציוני אחר להתהוות הסכסוך הציוני־הערבי, יש להשוותו למנהיגים אחרים, ובראש ובראשונה ציונים,

ארתור רופין
1876-1944

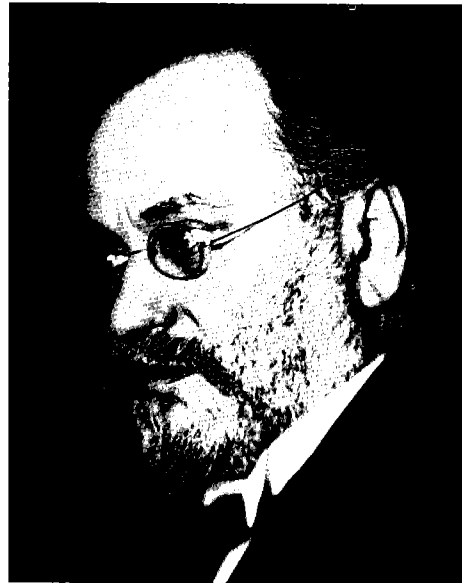
ולשאול מה היה קורה למשל למנהיג אידאולוגי מובהק כד'בוטינסקי אילו היה השלטון נופל לידו (כפי ש'כמעט' אירע בשנת 1931). התשובה היא כדלהלן: או שהיה מסגל את עצמו, כבן־גוריון,

6 ד' בן־גוריון, זכרונות, ו, ינואר-אוגוסט 1939, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 370.

ההסלמה באנטישמיות בשנות השלושים והמצב הבין־לאומי המחמיר עקב תוקפנותם של הדיקטטורים הפשיסטים. זה היה הרקע להכרעות שנדרשו ממנו כיושב ראש הנהלת הסוכנות היהודית.

מוריס אינו מסתפק בכך שהוא מייחס לבן־גוריון אבהות אופרטיבית על הטרנספר. אין בלבו צל צלו של ספק כי בן־גוריון סבר, כפי שטען מפורשות במכתביו לבני משפחתו, כי יש לנצל את המדינה היהודית שהציעה ועדת פיל כקשר קפיצה לכיבוש כל הארץ, כלומר כתכנית אסטרטגית מובהקת לכיבוש הארץ כולה. לשון אחר, על פי מוריס הסכמתו של בן־גוריון לחלוקה הייתה מאז ומעולם טקטית, כך היה בשנת 1937, כך בשנת 1947, וכך גם בתקופת כהונתו כראש ממשלה. אולם זוהי גישה כוללנית וגורפת הנעדרת ביקורת קונצפטואלית בסיסית שבה חייב כל חוקר. הכלל הוא: אין לשים בסל אחד את כל אמירותיו של בן־גוריון, ובכלל זה את אלו שנאמרו בחדרי חדרים. בהתייחסות לדבריו, כלדברי כל מדינאי, נדרשים הבחנות ומיון. ראש לכל: אין לערבב בין הממד האידאולוגי לבין הממד האופרטיבי. בן־גוריון היה פרגמטיסט שהיה שבוי בעל כורחו, ובתודעתו המלאה, בנוסחת המלכוד של מעטים מול רבים. מובן שניתן היה להכריע ביתר קלות באשר לעמדתו של בן־גוריון בעניין הטרנספר אילו לא הזכיר כלל את כיבוש הארץ כולה, אולם חלומות משיחיים נוסח ארץ־ישראל השלמה היו מורשתם האינטואיטיבית והרוחנית של מנהיגים פוליטיים ציונים שחתרו למדינה, ואשר התחנכו על מושגים אוטופיים. תבונתם של מנהיגים כאשר הם מגיעים לשלטון נבחנת ביכולתם להצניע את האידאולוגיה ולאפשר לעצמם להשיג פריצת דרך ברמה האופרטיבית. בזה ייבחנו אם הם כושלים או מצליחנים. והרי

לגבולות יכולת התמרון של בריטניה, או שהיה נכנע לתנועתו האידיאולוגית ונוחל כישלון חרוץ, שכן תביעותיו של ז'בוטינסקי מבריטניה להנהיג משטר קולוניזטורי היו בלתי מעשיות לחלוטין, ודאי לאחר פרוץ המרד הערבי. הוא

ליאו מוצקין
1933-1867

הדין, להבדיל, גם לשמאל מבית מדרשו של 'השומר הצעיר', שדרש דו־לאומיות ורוב יהודי, דרישות שהיו בלתי קבילות לחלוטין מבחינת השלטון הבריטי.

בן־גוריון הבין היטב כי הטרנספר הוא פתרון שהסמכות לבצעו נתונה באופן בלעדי בידי הבריטים, ברצותם יבצעוהו וברצותם יבטלוהו. על כן כל האזכורים של אבהות על פתרון זה וחיפוש שורשיו אצל הרצל, זנגוויל, וייצמן, רופין, מוצקין או וילקנסקי לא יועילו לצורך הבנת מדיניות הטרנספר של בן־גוריון, לא בשנת 1937 ולא לאחריה. לדוגמה, אזכור תמיכתו של רופין ברעיון הטרנספר בשנת 1911 (עמ' 140) אינו מעלה ואינו מוריד, שהרי מדובר בתקופה העות'מאנית, בטרם ניתנה תמיכה

מדינית לציונות בדמות המנדט הפרו־ציוני של 1922. רופין עצמו הרי עתיד היה לעבור מפנה חד: הוא היה מייסדה של 'ברית שלום', שהטרנספר לא עלה על דעתה, והתפכח ממשנתה של תנועה זו בשנת 1931. בשנה הקריטית 1937 הוא תמך לשעה בטרנספר במסגרת החלוקה לפי הצעת ועדת פיל, אך נסוג מכך בתוך ימים ספורים ('לאחר עיון בתכנית החלוקה הגעתי לכלל מסקנה, כי לא נוכל לעכל בתוכנו את 300,000 הערבים. כיון שאי־אפשר יהיה להניעם שיעזבו מרצונם הטוב, מן ההכרח הוא שלמדינה היהודית יהיו גבולות אחרים, שבתוכם יישארו לא 300,000, אלא לכל היותר 100,000 ערבים'.⁷

גם וייצמן, אף אם העלה את רעיון הטרנספר בפני שר בריטי זה או אחר, הרי לא היה מעז לעשות זאת כהצעה מדינית אופרטיבית, לא אז ולא בשום הזדמנות אחרת. הוא צידד, כמוהו כבן־גוריון, בפתרון החלוקה, ובשום פנים ואופן לא כטקטיקה אלא כאסטרטגיה (גם בשנת 1947). ראוי לציין שגם משה שרת לא נמנע מה'חטא הקדמון', והעלה את רעיון הטרנספר יותר מפעם אחת (למשל בריאיון עם סר ולטר סמארט ביולי 1941 הציע כי כמה מאות אלפי ערבים יועברו לסוריה⁸).

זאת ועוד, המדינה היהודית על פי תכניתה של ועדת פיל הייתה אמורה להיות מדינת חסות בריטית הקשורה בחוזים בילטרליים עם בריטניה, ולא היה עולה על דעתו של בן־גוריון למרוד בה לא על ידי הרחבת הגבולות ולא על ידי טרנספר כוחני. בסיטואציה הבין־לאומית של 1937, בשעה שמקבלי ההחלטות עמדו כבר על

7 א' רופין, פרקי חיי בבנין הארץ והעם, ג, תל־אביב תשכ"ה, עמ' 281.

8 מ' שרת, יומן מדיני, ה, ת"ש-תש"ב, תל־אביב תשל"ט, עמ' 234-235.

לטרגנספר אין לה על מה לסמוך. הטרגנספר עצמו, כדברי מוריס, המצטט זאת, לא היה פסול בעיניו מבחינה מוסרית, הן משום שהוא יוביל לשיקום הערבים המועברים והן משום שיפנה מקום לפליטים יהודים, שעמדו בראש מעייניו.

יצחק וילקנסקי
אלעזרי-וולקני
1955-1880

תוקפנותם של הדיקטטורים הפשיסטים, הבין בן-גוריון היטב שמדינה יהודית תוכל להחזיק מעמד רק בחסות מעצמתית, ולבריטניה לא היה תחליף (וודאי לא איטליה כפי שניסה ז'בוטינסקי לרמוז לוועדת פיל). גם לאחר הקרע הקשה בעקבות פרסום 'הספר הלבן' של 1939 לא עלה על דעתו של בן-גוריון לנתק עצמו מבריטניה, שכן בראש סדר היום, כך סבר, יש להעמיד את המלחמה בהיטלר, על אחת כמה וכמה לא בתקופת ירח הדבש של אימוץ תכנית ועדת פיל על ידי הממשלה הבריטית במחצית השנייה של שנת 1937.

אין מנוס אפוא מן המסקנה כי כמות האזכורים של טרגנספר שניתן לדלות מתוך פגישות וישיבות אין-ספור של מנהיגים ציונים היא אכן מרשימה - כפי שהוכיחו 'היסטוריונים' פלסטינים, 'היסטוריונים חדשים' ואפילו אנשי ימין ציונים הגאים בכך ברוב איזולתם - אולם היא לעולם לא תהפוך לאיכות ככל שמדובר בתכניות של מקבלי ההחלטות הציוניים ששקלו את עתיד הציונות במאזניים של ראלפוליטיק. כבר עם התפרצותו מחדש של המרד הערבי בשלהי ספטמבר 1937 התברר שהטרגנספר הוא פתרון מזיק, ולא בכדי נסוגה בריטניה ממנו. הרעיון הועלה שוב ושוב מאוחר יותר רק כתנא דמסייע לפתרונות אחרים שהיה להם סיכוי להתקבל יותר ממנו בגלל אופיים הראליסטי: חלוקה ופדרציה מזרח תיכונית.

יתר על כן, המנהיגים הציונים, אולי ברוב תמימותם, לא חשבו שהם גורמים עוול לערבים המועברים אלא להפך, הם העריכו שהם נותנים להם יתרון כלכלי, שהרי הערבים ישוקמו במקומותיהם החדשים. תפיסה זו באה לביטוי בדברים שאמר משה בילינסון (המצוטט בעמ' 141) ובדברי בן-גוריון עצמו (עמ' 142). הטענה כי בן-גוריון התלבט בדילמה מוסרית בין כיבוש

ד

הבחנה נחוצה נוספת שמוריס נמנע מלנקוט היא ההבחנה בין תקופות שונות. טעות מתודולוגית ראשונה במעלה היא להעתיק מציאות מאוחרת, מן השנים 1948 ו-1967 לשנת 1937. בן-גוריון היה מדינאי שהכיר במגבלות העצמה הציונית (קרי: בחולשתה) ולכן הדגש בדבריו בשנת 1937 היה על 'טרנספר מרצון ולא בכוח', מתוך הסכמה עם מדינות ערב. האופציה לכפייה לא הייתה קיימת כל עוד בריטניה שלטה בארץ. ובשנת 1937, כאשר ענני מלחמה כבר נקשרו מעל אירופה, לא העלה בדעתו איש מבין מקבלי ההחלטות בלונדון לנטוש את ארץ-ישראל. נהפוך הוא, בריטניה שיגרה לארץ כוחות צבא גדולים

על מנת לדכא את המרד הערבי לא מטעמים ציוניים אלא מטעמי יוקרתה של האימפריה הבריטית המאוימת על ידי מעצמות ה'ציר'. לא הרי מעמדה האימפריאלי והבין-לאומי של בריטניה לפני המלחמה כהרי זה שלאחריה. אם

יוסף ויץ
1890-1972

בריטניה כך על אחת כמה וכמה גם בן-גוריון אשר עבר שינוי רב משמעות לאחר השואה, וראה חובה לעצמו לבוא בתיעוץ גדולות יותר הן במובן הטריטוריאלי והן באשר לגודל העלייה. כדי לחדד עוד יותר את ההבחנה בין 1937 לבין 1947 כדאי לציין שבשעה שההתלהבות מרעיון הטרנסספר שהעלתה ועדת פיל הייתה בעיצומה, התכנסה 'הוועדה להעברת אוכלוסין' וקבעה מפורשות כי טרנסספר יכול להתבצע רק בהסכמה ומרצון של המועברים ובהסכם בין-לאומי, כדברי יוסף ויץ חבר הוועדה (שמוריס רואה בו אחראי ראשי לטרנסספר בשנת 1948); בתכניתה של הוועדה דובר על שיקומם של 87,000 ערבים מחוסרי קרקע והפיכתם לבעלי נכסים, בנפת עזה, בעבר הירדן ובסוריה.⁹ דיוניה של ועדה זו

9 ראו בספרי: במאבק למדינה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 224-228.

מוכיחים בעליל שברמה האופרטיבית, והיא היא הרמה הקובעת בתהליך קבלת החלטות, יש לזקוף לזכות ההנהגה הציונית והירות יתרה. לכן ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית עם הוועדה הפוליטית בעניין זה ב־12 ביוני 1938 שמוריס מנפנף בה שוב ושוב יש לה יתרון מתודולוגי מוגבל: לא הייתה זו ישיבה מכרעת כלל ועיקר, כיוון שהתקיימה בשעה שטרם היה ברור שהצעת החלוקה של ועדת פיל נפלה אבל כבר היה ברור לו לבן-גוריון כי אין 'שום ביטחון' שתקום מדינה יהודית. מכל מקום ראוי היה שלא להשמיט את קביעתו הברורה של בן-גוריון שהטרנסספר בו ראה - במקום שני אחרי רעיון המדינה 'דבר חיובי' - יכול להתבצע רק על ידי בריטניה. מוריס מצטט פעמיים את דבריו של בן-גוריון באותה ישיבה בעניין הטרנסספר ללא התוספת הקריטית של ההתניה הבריטית (עמ' 253, 658). והרי שר המושבות הודיע בשם הממשלה קודם לאותה ישיבה של הנהלת הסוכנות שהוא שולל את הצעת הטרנסספר. על כן, קבע בן-גוריון, 'יש בהצעה זו סכנה עצומה לציונות בארץ וליהודים בכלל... בהצעה מעין זו שנציע אנו יהיה רק נזק ולא תועלת'.¹⁰

התביעה הציונית הטריטוריאלית הייתה מעוגנת לטענתנו החל משנת 1937 בפוליטיקה ראליסטית, שהניחה כי לא ניתן להשיג את הארץ כולה אלא רק את חלקה. כך היה גם בתכנית בילטמור. מוריס אמנם מצטט כמנצח את מאמרו הידוע של וייצמן שפורסם בכתב-העת *Foreign Affairs* ערב קבלת תכנית בילטמור שבו התנגד לחלוקה וצייד בטרנסספר, אך זהו מאמר הסברתי-תעמולתי ולא מצע לפעולה. ולעומת זאת, בהדרי חדרים שלטה השלמה עם רעיון החלוקה.¹¹

10 בן-גוריון (לעיל, הערה 2), ה, 1938, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 216.

11 השוו דברי וייצמן בפורום ציוני אמריקני ביולי

חשב בן-גוריון כי שלושת בעלי הברית, צ'רצ'יל, רוזוולט וסטלין, יש בכוחם לעשות זאת.¹³ אשליה זו כי ניתן יהיה לכפות על המזרח התיכון מדינה יהודית בחסות המעצמות המנצחות, בעוד שהערבים משוללי עצמה,

דוד סנטור
1896-1953

ליוותה את בן-גוריון עד ועידת בלודאן ביוני 1946, שבה נודע לו על התכנית הערבית למנוע בכוח עלייה יהודית והקמת מדינה יהודית. או אז פנה להגברת הכוננות המלחמתית.

ה

מצערת העובדה שמוריס החמיץ את הנקודה המכרעת שבה אומצה החלוקה, בקיץ 1946, כאשר הנהלת הסוכנות היהודית אישרה אותה בישיבה חשאית בפריז. עוד במרס באותה שנה הוגשה באורח סודי לוועדה האנגלו-אמריקנית מפת חלוקה, ובן-גוריון, וייצמן ושרתוק שוחחו

13 שם, עמ' 358.

מוריס נחוש בדעתו שהטרנספר הוא אם כל חטאת, ומדגיש את מרכזיותו גם בסיום ספרו. כאן הוא נזקק לישיבת הנהלת הסוכנות היהודית מ-20 ביוני 1944, שבה שוב קבע בן-גוריון כי הטרנספר הוא לגיטימי מבחינה מוסרית ומדינית. בפרוטוקול הישיבה, שפורסם בספרי, קביעה זו אינה מופיעה. היא נאמרה בישיבה ב-7 במאי 1944.¹² (באותה ישיבה גם הסביר בן-גוריון כי הטרנספר כרוך בנזק כפול: הוא ייצור בדעת הקהל בעולם את הרושם שאין מקום ליהודים בארץ בלי הוצאת הערבים, ויעמיד את הערבים במצב של מגננה נואשת.) עם זאת טען במיטב השכנוע העצמי כי 'הציונות זה טרנספר של יהודים'. אשר לטרנספר - בחסות בריטית כמובן - לא שינה דעתו: 'של ערבים זה יותר קל מאשר ביחס לכל טרנספר אחר. יש מדינות ערביות בסביבה... זה יעלה את מצבם ולא להיפך'. יש לציין שאפילו ורנר דוד סנטור, איש 'ברית שלום' ותנועת 'איחוד', התפתה בגלוי לטרנספר ולא ראה בו כל קושי מוסרי, שהרי גירוש דומה עמד לפקוד את הגרמנים תושבי פולין וצ'כוסלובקיה (על כך 'זכה' לביקורת קשה של מרטין בובר).

בישיבה ב-20 ביוני 1944 ציטט בן-גוריון מדוח ועדת פיל את הטענה שממשלת בריטניה אינה יכולה מבחינה מוסרית לדכא מרידות ערביות, וביקש לתקן שבריטניה אינה יכולה לעשות זאת מבחינה פוליטית. אולם הדגש בדבריו לא היה על טרנספר כלל, אלא על העלאת מיליון יהודים, צעד שעתיד היה לסיים לדבריו את הסכסוך עם הערבים. אם צעד כזה ייעשה לאחר המלחמה, אמר, 'לא יהיה פוצה פה'. בשלב זה

1941: " באואר, דיפלומטיה ומחתרת במדיניות הציונית 1939-1945, מרחביה תשכ"ג, עמ' 189, הערה 1.

12 הלר (לעיל, הערה 9), עמ' 351.

עליה עם ריצ'רד קרוסמן, חבר הוועדה, ב־20 במרס.¹⁴ בצדק התייחסה ההנהגה הציונית בכובד ראש לוועדה האנגלו-אמריקנית - הייתה זו ועדת חקירה ראשונה לארץ-ישראל שחבריה לא היו רק בריטים. המדינה היהודית במפה זו כוללת

ריצ'רד הורד
סטפורד קרוסמן
1974-1907

70 אחוז משטחה של ארץ-ישראל המערבית, ומותירה 30 אחוז מן הארץ מחוץ לתחומי המדינה (בכלל זה ירושלים וכן אין למדינה היהודית פרוודור לים המלח; לא נאמר אם השטחים שלא ייכללו במדינה היהודית יסופחו לעבר הירדן או למדינה עצמאית פלסטינית; קרוב לוודאי שניתנה עדיפות לסיפוח). עיקר חשיבותה של מפה זו בכך שהיא רמזה בבירור כי פניה של הציונות לחלוקה טריטוריאלית (מדינה יהודית בת קיימא' כלשון הזמן) ולא לפתרון של טרנספר. כאמור הצעת חלוקה זו אושרה בישיבת ההנהלה המורחבת של הסוכנות בפריז ב־5

14 פרסמתי מפה זו ארבע פעמים מאז שנת תשמ"א, כולל בשער קובץ המקורות שערכתי (לעיל, הערה 9).

באוגוסט 1946, ברוב של עשרה מול אחד ונמנע אחד.¹⁵ יתרה מזאת, ההנהלה בפריז ייפתה את כוחו של נחום גולדמן להציג את תכנית החלוקה בפני מחלקת המדינה בווינגטון.¹⁶ הקונגרס הציוני העשרים ושניים, שהתכנס בשלהי אותה השנה, כבר קיבל את הצעת החלוקה כפתרון מדיני לקראת משא ומתן, ובן-גוריון, שרתוק ודוד הורוביץ הציגו בפני נציגי ממשלת בריטניה לאחר הקונגרס. בנאומו בקונגרס דחה בן-גוריון את רעיון הטרנספר (שהעלה המנהיג הציוני האמריקני חיים גרינברג). הוא הסביר כי דחה את הצעת מפלגת העבודה הבריטית בנדון בשלהי מלחמת העולם השנייה, 'משום שראיתי אותה כהצעה בלתי ציונית ובלתי מדינית, אבל מבחינה סוציאליסטית היא תיתכן. סוציאליסטים וקומוניסטים העבירו לעינינו ובזמננו, עשרות מיליונים נפש מארץ לארץ. אבל ענין הטרנספר לא היה חלק מתכניתנו ואין הוא משמש תנאי לתכנית בילטמור'.¹⁷ כדי לרכך את הצעתו ולא לעורר ויכוח עקר נוסח 1937 כלל בה בן-גוריון פיצוי טריטוריאלי מעבר לירדן, אך פיצוי זה לא צוין כלל במפה (לא טרנספר של האוכלוסייה, אלא חליפין של אדמה).¹⁸ בן-גוריון התמקד בקונגרס זה בחששו מפני השמדת היישוב על ידי המופתי: 'הוא היה השונא של היהודים, עוד לפני שלמד מהיטלר ועזר לו לרצוח יהודים באירופה. כבר אז, כשאיש לא רצה לחשוב על אפשרות של השמדת מיליוני יהודים, הוא היה שונאנו הגדול ביותר. ולפי חינוכו ומעמדו הינו אדם המסוגל

15 ראו בספרי (שם), עמ' 436.
16 השוו מאמרי: 'מ"השבת השחורה" לחלוקה: קיץ 1946 כנקודת מפנה בתולדות המדיניות הציונית', ציון, מג (תשל"ח), עמ' 40-46.
17 ד' בן-גוריון, לקראת קץ המנדט: זיכרונות מן העיזבון, 29 ביוני 1946-מרס 1947, תל-אביב תשנ"ג, עמ' 261.
18 שם, עמ' 262.

הוא הירדן.²⁰ האומנם זוהי הוכחה ניצחת? התבטאות זו שייכת לממד האידאולוגי-המשיחי ולא לאופרטיווי. החיבור המלאכותי שמוריס עושה בהודמנות זו בין בן-גוריון לאידאולוגיות של 'אחדות העבודה' ו'חירות', כאילו היה להן שורש רעיוני משותף (עמ' 261), רק מחזק את הצורך להפריד בין מקבלי החלטות לאלו שאינם ממלאים תפקיד זה. בממד האופרטיווי הרי חתם בן-גוריון בתוך חודשים ספורים על הסכמי שביתת הנשק, ואילו הפכו לגבול מפוקפק עקב ההסתננויות אין ספק שהיה משלים עמו. חומר חשוב ביותר שפורסם בשנים האחרונות, והכולל פרוטוקולים כמעט מלאים של ישיבות הממשלה (עד מרס 1957) מאפשר הערכה מחודשת של הערכותיו האסטרטגיות והטקטיות של בן-גוריון ללא נופך אידאולוגי. במפתיע מגלה מוריס 'הבנה' למשא ומתן שבן-גוריון ניהל עם ירדן: 'ברור שהוא כיוון לעשיית שלום בעיקר כמקדם הגידול הדמוגרפי שיורז את ביטחונה ועצמתה של המדינה' (עמ' 263). מאלף שלא תקף אותו על כך שהמשא ומתן נכשל בעצם עקב רוחב הפרוזדור שבין הר חברון לרצועת עזה. הן במשא ומתן זה והן במשא ומתן עם מדינות ערב האחרות עמד לנגד עיניו של בן-גוריון האינטרס הלאומי. במקרה של סוריה אין ספק שמכירת מחצית הכינרת תמורת הבטחה ליישוב הפליטים, בין אם הייתה הבטחה אמיתית ובין אם לאו, הייתה שיקול ברמה האסטרטגית ולא שיקול של יוקרה. זעזים, הדיקטטור הסורי, הציע לקלוט בסוריה כרבע עד חצי מיליון פליטים פלסטינים תמורת ויתור על מחצית הכינרת וקביעת הגבול באמצע נהר הירדן. בן-גוריון ושרתוק הזכירו הצעה זו

20 ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, מלחמת העצמאות, תש"ח-תש"ט, ערכו: ג' ריבלין וא' אורן, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 894.

לרצוח את כל יהודי ארץ-ישראל... הוא מטיפוס הערבים, ששחטו את האשורים בעירק, ואשר יש להם היתר גם בקוראן.¹⁹ מי שתולה את קולר הסכסוך בבן-גוריון מן הצד היהודי, אמור לחפש גם 'מועמד' נגדי בצד הערבי (שהרי מדובר בשני הצדדים כ'קרבנות צודקים'). היש מועמד 'מוצלח' יותר בצד הערבי מן המופתי ("הפיהרר" הערבי' בלשונו של בן-גוריון)? הוא הרי קיבל על מגש של כסף מן האו"ם 45 אחוז משטחה של ארץ-ישראל והעדיף לצאת למלחמת חרמה ביישוב היהודי! היש ספק שגם הוא נושא באחריות לטרנספר ולטרגדיה הפלסטינית? יתר על כן, לא רק שבן-גוריון לא הכין את היישוב לטרנספר, לא מבחינה רעיונית ולא מבחינה אופרטיווית, הוא גם לא הכין אותו למלחמה. דלות מצבת הנשק של ה'הגנה' ותכניותיה עד שלהי 1946 מעידות שהתכוונה לפעול נגד הבריטים בלבד (תכנית ב המתוקנת).

1

מוריס אינו חס על בן-גוריון בשום שלב. ואכן מוסכם עלינו שאין מדינאי הפטור ממשפטה של ההיסטוריה, אך אין לוותר על ההקשר הכללי. הוא מאשים אותו ישירות באמירת דבר שקר לציבור הישראלי על כך שלא נענה להצעות השלום הערביות (מאימתי מנהיגים מספרים לעמם הכול בזמן אמת?!). מוריס אינו מרפה מהנחתו שבן-גוריון חתר לכיבוש כל הארץ. כעדות לכך הוא מצטט למשל את דבריו בפגישה עם משה דיין ב-22 בדצמבר 1948 במיס קרי: 'כל המשלטים מדרום ירושלים פרושים לפנינו - בית ג'אלה, מר אליאס. קשה לא לקחת אותם. לאחר הכל הגבול הטבעי ביותר

בישיבת הממשלה, אבל לא התנהל דיון של ממש עליה, ככל הנראה משום שהמשא ומתן עם הסורים על הסכם שביתת הנשק, שכמעט ופוצץ בטרם נחתם בגלל בעיית האזורים המפורזים (אף על פי שנחתם למחרת היום, ב־20 ביולי 1949) ערער את אמינותו של זעים בעיני בן־גוריון ושרתוק (אם כי שרתוק היה מוכן להמשיך ולבדוק את הצעת זעים).

ז

מלחמות ישראל לשלביהן נדונות על ידי מוריס כאירועים דטרמיניסטיים שאינם טעונים הסבר. האמת היא שכל אחת ואחת מהן דורשת דיון נפרד על סיבותיה ארוכות הטווח וקצרות הטווח והזיקה ביניהן. כיוון שמוריס עסק בהרחבה בשנים 1949-1956 בספרו הקודם אין פלא שלא ראה צורך לבדוק מחדש את המניעים למלחמת סואץ. אין הוא זו כהוא זה ממסקנתו הקודמת כי פעולות התגמול דרדרו את האזור לאותה מלחמה. אין הוא דן כהלכה בקשר של מלחמה זו לתחרות בין עיראק למצרים על ההגמוניה בעולם הערבי ובניסיון של מעצמות המערב לעצור מראש בעד חדירה סובייטית אפשרית באמצעות חווי הגנה אזוריים, שלא לדבר על השלכותיה של עסקת הנשק הצ'כית־המצרית הגורלית משנת 1955 שבאה כתגובה על 'ברית בגדד' מבית מדרשו של המערב. בן־גוריון יצא למלחמה זו מתוך שותפות עם מעצמות קולוניאליות שוקעות, ויותר מכל גורם אחר הניע אותו למלחמה זו כישלון מדיניות ארצות־הברית למנוע הפרה של מאזן הכוחות באזור על ידי ברית המועצות.

גם דיונו של מוריס במלחמת ששת הימים לוקה בחסר. אמנם החומר הארכיוני הנוגע למלחמה זו טרם נפתח כאשר נכתב הספר, אך הוא לא עשה שימוש מספיק בחומר שפרסם איתן הבר מיומניו

של ישראל ליאור, מזכירם הצבאי של אשכול וגולדה מאיר וכן בזיכרונותיו של יצחק רבין. אשכול ורבין שראו במוביל הארצי חזות הכול לעתידה של מדינת ישראל, ונכונותם להסלים פיזית את הסכסוך על רקע זה, היו ראויים, על פי אמות המידה של מוריס להיות נדונים ברותחין, אלא שמדובר כנראה בסוגיה מתחום מדיניות הפנים, שאינה מעניינת כאמור את מחברנו. כך הוחמץ גם ה'פוטש' המפורסם של אלופי המטה הכללי נגד לוי אשכול ודהיפתו למלחמה, אירוע המתואר בהרחבה דרמטית אצל ליאור ('ליל הגנרלים' ב־28 במאי 1967). נעלם גם הריאיון המתגרה של רבין לעיתונות (שעליו נזף בו אשכול בישיבת ממשלה), ריאיון אשר יכול היה לשמש את מוריס היטב בחתירתו הכוללת להצביע על ההטיה הכוחנית הקיצונית שפקדה את הנהגת מדינת ישראל, לפחות מאז ניצחה אסכולת בן־גוריון־דיין את אסכולת שרת. שוב, שורש ההחמצה הוא מתודולוגי: ההחלטה לא לנגוע במדיניות פנים. בירור מחלוקות פנים ודיון נרחב יותר במדיניות חוץ (קרי במדיניות המעצמות) היה מאפשר לברר שאלה מהותית מאין כמותה האמורה להעסיק כל חוקר מלחמות: עד כמה אלה זירו או עיכבו את פריצתן של מלחמות ישראל, אך מוריס נמנע מכך ומניח מראש שהמלחמות היו בלתי נמנעות. מלחמת ששת הימים היא מבחינה זו פרשת דרכים חשובה לאין ערוך מקודמותיה משום שהובילה לשבירת הקונסנזוס הלאומי ועוררה מאבקים בין ימין לשמאל אשר להם השלכות ישירות על הסכסוך (ראו למשל הדיון הקצרצר בעמ' 343). בראש ובראשונה ראויה הייתה שאלת ההתנתחויות לדיון יותר מקיף. הרי לא בכדי ראה מוריס צורך להזכיר את המחלוקת של שמיר וממשלתו עם נשיא ארצות־הברית ג'ורג' בוש ועם מזכיר המדינה ג'יימס בייקר ואת

לבין סגנו של ערפאת, צאלח האלאף, לגבי תורת השלבים (עמ' 607). האומנם הסיטואציה של 1937 דומה לזו של 1988? בן-גוריון ידע היטב שהוא יכול רק לחלום על כיבוש הארץ כולה כל עוד הבריטים שולטים בה. את כישוריו הפרגמטיים להסתפק בחלק מן הארץ הוכיח כאמור יותר מפעם אחת – הוא הרי הסכים ארבע פעמים לחלוקת הארץ, לא כגחמה או טכסיס אלא כחלק מהסדרים שאמורים היו להיערך בעצה אחת ובשיתוף המעצמות הגדולות. מוריס לא יצליח לשנות עובדה זו על פי שום עדות כתובה, גם אם בישיבות ממשלה שהפרוטוקולים שלהם טרם נפתחו (מן השנים 1957-1963) יעלו אזכורים של רצון לכבוש את הגדה (כתגובה על נפילה אפשרית של משטרו של חוסיין והשתלטות גורמים נאצריסטיים על ירדן). הרי כבר למדנו מישיבות מוסדות מפא"י ומן המסמכים האמריקניים שלא היה מדובר במדיניות יזומה שינקה מתאוות כיבוש פרימורדיאלית או מרצון ליישם חזון משיחי, אלא אולי מאמונה תמימה כי סיפוח כזה יתרום לייצוב המצב באזור ולחזיוקה של מדינת ישראל, לנוכח החתירה הכפולה של נאצר וברית המועצות. בן-גוריון גם לא הציע לאמריקנים, אולי מתוך זהירות, שישראל תספח את הגדה המערבית, אלא ביקש שתפורז. בפועל לא מצאנו שהוא עצמו או מקורביו, כמו גולדה מאיר, שרת החוץ, התלהבו מסיפוח, וזאת בגלל האוכלוסייה הפלסטינית הרבה שישבה בתבל ארץ זה (בן-גוריון היה מודע לקיומה של אוכלוסייה זו כפי שמוכח במפת מרס 1946, וככל הנראה העדיף שתסופח לממלכתו של עבדאללה). הכרעה סופית בעניין זה תיגורש מן החוקרים כאשר ייפתחו הפרוטוקולים של ישיבות הממשלה.

ניסיונם לקשר את הערבויות לקליטת יהודי רוסיה לתהליך הרחבת ההתנחלות (עמ' 613-614). ההתנגדות האמריקנית להתנחלויות ויימות השלום של גונאר יארינג וויליאם רוג'רס דורשות גם הן הרחבה.

אין פלא שעליית הליכוד לשלטון בשנת 1977 לא הרעישה את אמות הספים המתודולוגיות או הקונצפטואליות של מוריס, שהרי לפי דבריו בגין היה תלמיד הנאמן של ז'בוטינסקי ובן-גוריון לגבי מתן אוטונומיה לערביי ארץ-ישראל (עמ' 456) – ונלאינו להזכיר שאין לשים את השניים בסל אחד.

אשר למלחמת לבנון, מוריס לא ירד די הצורך לעומקו של מודל ברית המיעוטים בתולדות הציונות. שרת אמנם דיבר בזכות גבול משותף עם לבנון, אך עוד בשנות השלושים הזהיר מפני כריתת ברית עם המרונים, השואפים לדבריו לעזוב את המזרח התיכון בעוד שהיהודים רוצים לשוב אליו. מכל מקום גזומה רבתי היא לערוך השוואה בין בגין לבן-גוריון גם בעניין זה: אין זה מדויק לטעון כי לבן-גוריון היה חזון של ברית מיעוטים אנטי-מוסלמית (עמ' 505); הוויכוחים בינו לבין שרת על ברית עם מיעוטי לבנון אינם מעידים על חזון כלשהו אלא על מצוקה קיומית למול המבוי הסתום בסכסוך הישראלי-הערבי. לפני קום המדינה לא היה בן-גוריון שותף כלל ועיקר לרעיון זה (שחסידו המובהק היה יצחק גרינבוים), אלא לשלילה ששלל שרת את העניין. הוא מעולם לא העלה את הנושא בישיבות ממשלה, וגם בנאומיו ובמאמריו טען שהערבים אינם הרוב במזרח התיכון, הרי ציין את גודל האוכלוסייה של איראן ותורכיה כדי להוכיח זאת, ולא את מיעוטי לבנון או עיראק.

גם לא ראוי הוא שתיערך משוואה בין בן-גוריון

ח

ככל שמורים מתקרב לסיום ספרו כן גובר מטבע הדברים הצורך שלו לעסוק במדיניות פנים, בניגוד להכרזתו בפתיחת ספרו, מה שמוכיח שהכרזה זו לא הייתה במקומה. הרי ברור כשמש, בוודאי לאחר ועידת מדריד, ששום מנהיג מן הימין לא היה מסוגל לפתוח בתהליך שלום עם הפלסטינים (לא כן לגבי מצרים כפי שהוכיח בגין). נתניהו הרי נקלע לתהליך אוסלו שלא בטובתו, ואין ללמוד גזרה שווה מבגין, שלא במקרה לא יכול היה להשלים עם אבדן יהודה ושומרון, למרות הכרתו בזכויות הלגיטימיות של הפלסטינים.

מי שלא למד על השקפת עולמו של מוריס על הציונות מדברי הפתיחה שלו, ילמד על כך בעל כורחו ממסקנותיו. הגדרותיו מעידות יותר מכול על השקפותיו: 'הציונות הייתה אידאולוגיה ותנועה מיישבת והתפשטותית'. ההחמצה היא כמובן בהגדרה עצמה: הציונות הייתה והנה תנועה לשיבת ציון ולהתחדשות לאומית. מוריס אמנם מסייג מיד את הגדרתו זו ומבחיין (או אולי מתלבט) בין 'הקולוניאליזם הקלסי האירופי שראה ארצות אימפריאליסטיות מבליטות את עצמתן ומרחיבות את הטריטוריה שלהן בכוח הנשק ועל ידי התיישבות בטריטוריות רחוקות, שבהן הם שלטו על אוכלוסייה ילידית וניצלו את משאביה' לבין 'הציונות, כפי שראו אותה מנהיגיה, לא שירתה שום מעצמה אימפריאלית, אלא עם מפורז שהייתה דרושה לו כברת ארץ כדי למצוא מקלט בטוח, ולשקם את עצמה חברתית, כלכלית ומדינית' (עמ' 652). כאמור לעיל יש להיזהר מלהכליל את כל המנהיגים הציונים כאילו היו מקשה אחת. הרי שרת, שהוא היחיד המוצג בספר זה כבעל עמדה נפרדת, לא היה יחיד בתפיסותיו. עיון מעמיק יותר בספרו של יוסף גורני על השאלה הערבית והבעיה

היהודית²¹ היה מעמיד את המחבר על הצורך לערוך הבחנה בין האסכולות השונות בציונות ביחסן לשאלה הערבית לפני קום המדינה, וקל היה להמשיך בכך לאחר מכן. הפולמוסים הגלויים והחשאיים שהתעוררו בגין שאלה זו רק הלכו והחריפו עם השנים, עקב ההסלמה במעשי האיבה, אולם הם היו קיימים מראשיתה של הציונות.

מוריס אינו מסתפק בהרחקת עדות להרצל אלא מייחס למתיישב הציוני מנטליות קולוניאליסטית של 'השכחת הילידים', ואף מאשימו בכוונת מכוון פוליטית 'או אפילו פיזית' של 'עקירה' ו'החלפה' של הערבים, למרות רצונו לדכא את רגש האשמה שלו. לטענתו של מוריס המתישב הציוני הסיק כי מוטב לא לעסוק בגירוש הערבים שמא יחליש הדבר מבחינה מוסרית את המטרה הפוליטית והפסיכולוגית. נכון הדבר שבקרב ההנהגה הציונית הייתה התעלמות 'מסוימת' מקיומה של אומה פלסטינית, אך מוריס אינו מציין בהקשר זה כי מרבית הפלסטינים ביקשו להיספח אל סוריה הגדולה (בניגוד לנאמר בעמ' 654). עובדה זו הקשתה כמובן על ההנהגה הציונית להכיר בקיומם כאומה נפרדת.

עדיף היה לו למחבר אילו היה הולך לשיטתו גם במסקנות, כמו בספר כולו, בעקבות ניתוח התיעוד ההיסטורי, ומותיר את הניתוח הפסיכולוגי לפסיכולוגים. הסכסוך היהודי-ערבי (או הציוני-הערבי כהעדפתו של המחבר) הוא סכסוך פוליטי ביסודו, שיש לו היבטים דתיים, חברתיים וכלכליים למכביר, וכאן נדרש המחקר לעשות כמיטבו.

דווקא במסקנותיו ראה מוריס צורך ללמד זכות על בן-גוריון, אשר צדק לדבריו בפרוגנוזה שלו שהערבים יסכימו לשלום לאחר שישאל תכה

21 י. גורני, השאלה הערבית והבעיה היהודית, תל-אביב תשמ"ו.

הפוליטיים העיקריים. מומלץ שבמהדורה הבאה ייתן את הדעת, ראשית, על הרחבת היריעה בכל הנוגע למחלוקות הפנימיות בקרב הציבור הציוני בשאלה הערבית (מ'ברית שלום' ועד לח"י ועד בכלל, ומ'שלום עכשיו' ועד 'גוש אמונים'). שנית רצוי כי ירחיב את דיונו במעורבות הבין-לאומית, שהיא חלק אורגני של התפתחות הסכסוך מראשיתו. שלישית, אני תקווה שלא יעמיד את הטרנספר כקוד הקובע - כול כביכול של השקפת העולם הציונית ויציג את סדר היום הציוני האמתי, שבראשו עמדה החלוקה כפתרון אסטרטגי. תחילה אמנם מדובר היה בעבדאללה כשותף לחלוקת הארץ, אך מאז אוסלו אין ספק שהנכונות לחלוקת הארץ היא בסופו של דבר השלמת מעגל להסכמתו, האסטרטגית לא הטקטית, של בן-גוריון לחלוקה בשנת 1937. הטרנספר הוא אולי הצעד שהביא את הסכסוך לרמתו הטרגית, אך הוא אחד הסימפטומים ממאיר ככל שיהיה - ולא הגורם המכריע למלחמות ישראל-ערב. המחלוקת על הטריטוריה היא המכרעת. ואחרון אחרון, מומלץ לגשת לנושא זה בגישה השוואתית בת הזמן ולבחון אותו על רקע גירוש הגרמנים מן הסודטים ומפולין ומלחמת הודו-פקיסטן; ניתן ללמוד מכך לא מעט.

בהם. תזה מפתיעה למדי, לאחר שבמרוצת הספר הציג אותם כשעיר לעזאזל המרכזי של הכוחניות הציונית והישראלית. ללמדך כי מוריס הוא חסיד של מלחמות הפותרות כביכול סכסוכים אתניים. קשים מסוגו של הסכסוך הישראלי-הערבי. מסופקני אם אכן זהו הלקח האמור להדריך את מי שמבקש לברר את גורמי הסכסוך. לשני הצדדים דרושים היו ניצחונות צבאיים, לצורך סימום המיוחל של הסכסוך גם לדעתו של מוריס (ראו הדיון במלחמת יום הכיפורים ובאינתיפאדה). מוריס מסיים את ספרו עם בחירתו של אהוד ברק לתפקיד ראש ממשלה. הוא אינו מפטיר באקורד חיובי, אלא מזהיר, ובצדק, מפני הביטחון שמדיניותו, בין אם תתאפיין ברצון טוב ובין אם לאו, בין אם תהיה גמישה ובין אם לאו, תוכל לסיים את הסכסוך בן מאה השנים. לא רק הפונדמנטליזם המוסלמי מפחידו, אלא גם האפשרות, המוגזמת אולי, שמא רוסיה הפוסט-קומוניסטית עלולה למלא תפקיד שלילי באזור ולהיבנות מתחרות בין-מעצמתית. לסיכום, ספרו של מוריס הוא הראשון בין ספרי ההיסטוריה המנסה להקיף למעלה ממאה שנות סכסוך שטרם בא על פתרונו. הוא נוטה להדגיש בצדק את ההיבט הקטסטרופלי של הסכסוך, את המלחמות גופן ואת תוצאותיהן ואת המשברים